



Uygur Sivil Belgelerinde Geçen Ançaşi Ünvanı Üzerine

On the Title Ançaşi in Uyghur Civil Documents

Hatice Veli¹ 



¹Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: H.V. 0000-0002-1207-9217

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hatice Veli,
İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: haticeveli78@gmail.com

Başvuru/Submitted: 18.01.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested: 26.03.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 19.09.2024

Kabul/Accepted: 26.09.2024

Atf/Citation: Veli, H. (2024). On the title Ançaşi in Uyghur civil documents. *TUDED*, 64(3), 545-556.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1422019>

ÖZET

Ünvanlar toplumda hiyerarşik düzeni belirleyen ve belli bir hukuk sisteminin bulunduğuna işaret eden önemli unsurlardan biridir. Bilindiği üzere Türk devletleri ilk kuruldukları dönemlerden itibaren belli bir siyasi yapılanma ve düzen içerisinde idare edilmiştir. Türk devletlerinde belli görevi ifa etmek amacıyla tesis edilmiş birtakım kurumlar ve bu kurumları temsil eden kişilerin kullandığı ünvanlar bulunmaktadır. Bu ünvanlar Türklerin idari düzenini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Hunlar zamanından beri Orhun ve Selenge nehrî kıyılarında yaşamış olan Uygurlar, Ötügen Uygur Devleti (744-840) yıkıldıktan sonra eskiden de farklı Türk boylarına ev sahipliği yapan Hexi (Heşi) Koridorundaki ve Tarım Havzası'ndaki şehirlere yerleşerek bu bölgedeki Türk boylarıyla birlikte iki farklı Türk devleti kurmuşlardır. Moğolların Batıya doğru genişlemesiyle Uygur devletleri ardı ardına Moğolların egemenliği altına girmiştir. Nitekim Kubilay Han döneminden sonra (1271-1294) Uygur devletinin idari yapısı içerisinde Türkçe ünvanların yanı sıra Moğolca ve Çince ünvanların da kullanıldığı görülmüştür. Çalışmamızda Uygur sivil belgelerinde sadece bir kere tespit edilen ve Moğol-Yuan sülalesi döneminde Uygurcaya geçen *ançaşi* "denetçi, teftiş eden, müfettiş" ünvanından hareketle bu ünvanın kökeni, Çin'de kurulan hanedanlıklardaki durumu, Moğol-Yuan sülalesi dönemindeki hiyerarşik sıralanması ve yetki alanları hakkında Çince kaynaklara dayanarak bilgi verilecektir. Ayrıca *ançaşi* ünvanının Uygur sahasına girişi, Uygur sahasındaki kullanımı ve yetki alanları da ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koço Uygurları, Uygur Sivil Belgeleri, İdari Yapı, Ançaşi, Ünvan

ABSTRACT

Titles are one of the most significant elements that determine the hierarchical order in a society and indicate the existence of a certain legal system. Turkic states have been governed within a specific political structure and order since they were first established. In Turkic states, some institutions have been established to perform certain duties and titles used by people representing these institutions. The Uyghurs, who had lived on the banks of the Orkhon and Selenge rivers since the time of the Huns, after the collapse of the Otügen Uyghur State (744-840), they settled in the present-day Hexi Corridor, the Tarim Basin and established two different states. With the expansion of the Mongols towards the West, Uyghur states came under the rule of the Mongols one after another. In fact, after the reign of Kublai Khan (1271-1294), it was observed that Mongolian and Chinese titles were used in addition to Turkic titles within the administrative structure of the Uyghur state. In our study, we will focus on the title, *ançaşi* "auditor, inspector," which is found only once in Uyghur civil documents and entered Uyghur language during the Mongol-Yuan Dynasty. Meanwhile, in this study, the origin of the *ançaşi*, its use in the dynasties established in China, its hierarchical organization in the Mongol-Yuan Dynasty and its areas of



authority are given based on Chinese sources. Finally, our research objectives include the introduction of the title of *ançaşı* in the Uyghur field, its usage and areas of authority.

Keywords: Kocho Uyghurs, Uyghur civil documents, administrative structure, *ançaşı*, title

EXTENDED ABSTRACT

Titles are one of the most significant elements that determine the hierarchical order in a society and indicate the existence of a certain legal system. Since their first establishment, Turkic states have been governed by a certain political structure and order. Certain institutions are established to perform certain duties in Turkic states and the titles used by the people representing these institutions are important in terms of reflecting their cultural background. Kocho Uyghurs had a privileged position in Turkic culture. Because they were the first of the pre-Islamic Turkic states to adopt a sedentary lifestyle. They also developed an economy based on agriculture, animal husbandry and handicrafts. In addition, Kocho Uyghurs were also important in terms of Turkic cultural history as they adopted various religious beliefs, such as Buddhism, Manichaeism and Christianity. Meanwhile, they also created a literature based on translation within the framework of these beliefs. The Kocho Uyghur State came under the Mongols' rule in 1209. However, they had a special position within the Mongol Empire and the Kocho Uyghur state continued to be ruled by the Uyghur ruler *Idikut*. After Kublai Khan assumed power (1260), the Mongol-Yuan state made various administrative arrangements in the Kocho region. One of these arrangements was the establishment of the Local Supervision Bureau (按察司 *ancha si*) and the appointment of Local Supervision Officers (按察使 *ancha shi*). The Local Supervision Bureau was responsible for overseeing administrative, judicial and agricultural affairs of regions under Mongol rule. It is known that during the Mongol-Yuan dynasty, *ançaşı*, which were Local Supervision Offices, were also established in the Kocho region where Uyghurs lived. According to the information in the Yuan Yearbook, which is an important source on the history of the Mongols, the Local Supervision Bureau was established in Karakoço in the 15th year of Zhiyuan (1278) by order of Kublai Khan, but this institution became dysfunctional as a result of the riots in the region and was canceled in 1281. Later, the Hexi Supervisory Bureau was established in Hexi, where the Uyghur population was predominantly Uyghur, and this temporary institution was canceled in the third month of 1283, and the supervisory bureau in the Longyou district of Hexi replaced the Hexi Regional Supervisory Bureau.

Uyghur civil documents, which constitute the primary material of our study, cannot be dated precisely because of the use of the Twelve Animal Turkic Calendars. However, the possible dating of these documents is estimated as the 9th-13th centuries. These documents cover various topics, such as buying and selling, lending and borrowing, lease documents, pledge documents, adoption, slave emancipation, and inheritance. These documents were obtained in the early 20th century due to research expeditions and archaeological excavations by archaeologists worldwide, such as Finnish, Russian, German, Japanese, and French. These facsimiles are available in Berlin, Leningrad, Kyoto, London, Paris, Helsinki, Beijing and

Urumchi. A significant number of vocabulary studies and text editions have been conducted on Uyghur civil documents in Türkiye and abroad. The evaluation of the vocabulary of these documents, which provide crucial information on the political, economic and cultural life of the Uyghurs, by supporting them with historical, cultural and archaeological materials and interdisciplinary studies is very limited. The research of these documents, based on Chinese annals, is very important in terms of revealing information that has not yet been clarified in the Uyghurs' political, economic, and cultural history of the.

In this study, the historical development of *ançaşı* “auditor, inspector,” found once in Uyghur civil documents, is presented by giving information about the origin of this title and its use in the dynasties established in China. In addition, the introduction of the title of *ançaşı* into the Uyghur field, as well as its usage and jurisdiction areas, are revealed in this research.

Giriş

Türkler tarih boyunca Moğolistan'dan Macaristan'a, Sibiry'a'dan Sahra'ya kadar uzanan geniş sahalarda pek çok devlet kurmuşlar ve kurdukları devletleri belli bir hiyerarşik düzen içerisinde idare etmişlerdir. Tarihte bilinen ilk teşkilatlı Türk devletinin Hunlar tarafından kurulduğu tarihi kayıtlarda not edilmiştir. Göktürk ve Ötüken Uygur Devletleri içerisinde de devlet işlerinin yürütülmesinden sorumlu çeşitli idari, askerî rütbeleri temsil eden ünvanların bulunduğu bilinmektedir. Ötüken Uygur Devleti'nin dağılmasından sonra Hexi (Heşi) bölgesine ve Tarım Havzasına yerleşen ve buradaki Türk boylarıyla birlikte Koço Uygur Devleti ve Kansu Uygur Devleti olmak üzere iki farklı devlet kuran Uygurlar, bozkır Türk devlet geleneğini büyük ölçüde devam ettirmişlerdir. Uygur devletlerinin ardı ardına Moğolların egemenliği altına girmesiyle Uygurların idari, askerî ve adli yapısında Moğolca ve Çince ünvanların da yer aldığı görülmüştür. Bu ünvanlardan biri de Moğolca kökenli olan *daruga* ünvanıdır. *Daruğalar* Moğol İmparatorluğu'nun idaresi altında tuttuğu bölgelerdeki çeşitli idari, askerî ve adli işlerin yönetilmesinden sorumlu olmuştur. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Uygur bölgesine atanan *daruga*lar da devlet işlerinin yürütülmesini denetlemişlerdir (Allsen, 1983, s.251-252). Moğol-Yuan sülalesi döneminde Koço'da tesis edilen kurumlardan bir diğeri de Yerel Denetleme Bürosu olan *ançasi* (Çince 按察司)'dir. Bu kurumun başına ise *ançaşı* (Çince 按察使) olarak bilinen denetleme memurları atanmış olup bu memurlar, Moğol-Yuan hanedanının egemenliği altında tuttuğu bölgelerdeki yerel idari birimlerde adli ve idari görevlerin yerine getirilip getirilmediğini denetlemek, tarımsal faaliyetleri yönetmek gibi çeşitli görevleri üstlenmiştir. Türk devletlerinde daha önceden de çeşitli idari ve askerî görevlerin hakanın emrine göre icra edilip edilmediğini denetleyen memurlar bulunmuştur. Çin kaynaklarına göre, Göktürklerde hükümdar ailesine mensup olmayan idarecilere verasetle intikal etmek üzere verilen *tudun* ünvanının bulunduğu ve bu ünvanı taşıyan memurların Göktürlere tabi olan memleketlerdeki vergi ve gümrük resimlerinin kontrol edilmesinden sorumlu olduğu bilinmektedir (Donuk, 1988, s. 53).

Çalışmamızda Moğol-Yuan sülalesi döneminde Koço'da tesis edilen Yerel Denetleme Bürosu'nda görevli olan ve *ançaşı* olarak adlandırılan ünvanın kökeni, Çin'de kurulan hanedanlıklardaki kullanım durumu, Moğol-Yuan sülalesi dönemindeki yetki alanları, Uygur sahasına girişi ve Uygur sivil belgelerindeki kullanımını üzerinde durulacaktır.

I. Moğollar Döneminde Uygurların İdari Yapısına Dair Düzenlemeler

Ünvanlar ile ilgili sözcüklere Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren rastlamak mümkündür. Ötüken Uygur Devleti'nin dağılmasından sonra (840 yılı), Uygurlar Tarım Havzası bölgesine yerleşerek bu bölgede yaşayan Türk boylarıyla birlikte Koço Uygur Devleti'ni kurmuşlardır. Koço Uygur Devleti genellikle *İdikut* olarak adlandırılan hükümdarlar tarafından idare edilmiştir. Bunun yanında merkezî ve yerel yönetimde *uluğ ayğuçı* “vezir”, *tamğacı* “damgacı”, *şazın ayğuçı* “din danışmanı”, *balıq ayğuçısı* “şehir danışmanı”, *tutuk* “askerî vali”, *beg* “bey” gibi ünvanları taşıyan memurlar da bulunmuştur (Zhang, 1988, s. 160). Bu

ünvanları taşıyan memurlar da Uygur devletinin siyasi, idari ve askerî işlerinin yürütülmesinde oldukça önemli roller oynamışlardır. Moğolların egemenliği altına girdikten sonra Moğol İmparatorluğu içerisindeki özerk statüsünü korumuş olan Koço Uygur Devleti'nin hükümdarları da daha önce kullandıkları *İdikut* ünvanını kullanmaya devam etmişlerdir (Brose, 2002, s. 435). Moğol İmparatorluğu içerisinde her ne kadar özel bir statü ile yönetilse de Koço Uygur Devleti, Moğol İmparatorluğu'na bağlı bir vasal devlet olduğundan dolayı Moğolların düzenlediği çeşitli askerî seferlere katılma, vergi verme ve haraç ödeme gibi sorumlulukları yükümlülükleri yerine getirmek zorundalardı (Shang, 2001, s. 30). Daha sonraları ise *İdikut*'un yönetimi altındaki Koço, Moğol hakanlar tarafından tesis edilen çeşitli kurumlar üzerinden idare edilmiştir. Möngke Han'ın tahta oturduğu dönemde Moğollar Beşbalık ve Amu Nehri kıyılarında iki Bölgesel Genel Sekreterlik (Xing Shang Shu Sheng 行尚书省) tesis etmiştir. *Yuan Yıllığı*'ndaki bilgilere göre *Möngke Han, Nokhai, Tarakhai, Mesu't'u Beşbalık ve diğer bölgedeki Bölgesel Genel Sekreterliğin valisi olarak; Amdulla Usun, Ahmad ve Yeh-te-sha 'yi ise yardımcı vali olarak atamıştır* (Allsen, 1983, s. 254). Bunun yanında Moğol-Yuan sülalesi döneminde Moğol hakanlarının Uygur bölgesine atadığı *yarguçı* “yargıç” olarak bilinen memurlar ve bunların yanında bulunan *bitikçi* kâtipler Uygur bölgesindeki nüfus sayımı ve vergi işlerini düzenlemekten sorumlu olmuşlardır (Shang, 2001, s.32).

Moğol-Yuan sülalesinin Uygur bölgesinin idaresinde kullandığı yöntemlerden biri de *yam* olarak bilinen posta teşkilatını kurmaları idi. Bu tür posta teşkilatı sadece Uygur bölgesine özel bir durum değildi. Posta istasyonları, Moğolların kendi egemenliği altındaki bütün hanlıklar arasındaki anlaşmazlıkları ve merkeze karşı olan hareketleri haber vermek amacıyla tesis edilen bir tür erken uyarı sistemi idi (Özyetgin, 2005, s. 213-214). Kayıtlara göre Moğol-Yuan sülalesi hükümeti Zhiyuan'ın 18. yılı (1281 yılında) Taiheling'den (Shanxi eyaleti Yumen guan'ın kuzeyi) Beşbalık'a kadar otuz posta istasyonu kurmuş ve bu posta istasyonlarının başlangıç noktası Moğol-Yuan sülalesinin o dönemdeki başkenti Hanbalık (Çince Dadu, günümüzdeki Pekin) şehri olmuştur; bu güzergâh Hanbalık'tan (Dadu) Beşbalık'a ve Beşbalık'tan Batı Bölgeleri'nde bulunan diğer şehirlere kadar uzanmıştır (Tian, 1994, s. 31).

Moğol-Yuan devletinin Uygur bölgesinde tesis ettiği kurumlardan bir diğeri de kâğıt para dağıtım ve denetim kurumudur. *Yuan Yıllığı*'nda geçen bilgilere göre Zhiyuan'ın 17. yılı (1280 yılında) Uygur devletinin sınırları içerisinde Kâğıt Para Atölyesi (Jiaocho Tiju Si 交钞提举司) kurulmuştur (Song, 1976, s.223). Zhiyuan'ın 20. yılı (1283 yılında) ise Uygur bölgesinde dört posta teşkilatı ve para saklama kurumu tesis edildiğine dair bilgiler kaydedilmiştir (Song, 1976, s.1567). Jiaocho Tiju Si (交钞提举司) ise kâğıt paranın basımı ve dağıtımından sorumlu bir kurum idi.

Cengiz'in soyundan gelen prenslerin taht kavgaları esnasında Uygur bölgesi, Kaydu ile Kubilay'ın çatıştığı savaş alanına dönüşmüştür. Moğol-Yuan hükümeti 1280 yılında Çinli General Chi Kung-chih'yi göndermiş ve 1283 yılında Beşbalık'ta Beşbalık Garnizonu (Çin. Beiting Duhu Fu 北庭都护府) tesis etmiştir (Allsen, 1983, s. 255). Bunun yanında, Moğol-Yuan hükümeti Batı bölgelerinde bulunan Hoten, Quxian (曲先Kuça?) gibi bölgelerde *Asayış Kurulu*

(Xuan Wei Si 宣慰司¹), *Askeri komutanlık* (Yuan Shuai Fu 元帅府²), *Genel Askeri Komutanlık* (Du Yuan Shuai Fu 都元帅府³) gibi kurumları tesis ederek (Shang, 2001, s. 34; Tian, 2002, s. 81) Tanrı Dağları'nın kuzeyi ve güneyindeki toprakları egemenliği altında tutmaya çalışmıştır. Böylece Uygur bölgesi Çağatay Hanlığı'nın egemenliği altına girene kadar Pekin'deki Moğol-Yuan Sarayı tarafından idare edilmiştir.

II. “Ançaşı” Ünvanı

1. “Ançaşı” Sözcüğünün Kökeni

Tarihî Türk dili alanında 9-13. yüzyıllara ait Uygur sivil belgelerinde tanıklayabildiğimiz *ançaşı* sözcüğü Çince 按察使⁴ *àn ch'á shih* sözcüğünden gelmektedir (Hucker 1985, s. 103, No.12). Röhrborn da sözcüğün Çince 按察使 *àn ch'á shih*'den geldiğini ve Uygurcaya Moğol döneminde (1291 yılı) geçtiğini belirtmiştir (s. 154). Wilkens'in sözlüğünde de Çince olarak belirtilen sözcüğe “*Moğollar devrinde* (MS 1291 yılına kadar) *bir memurun mesleğinin adı, müfettiş*” açıklaması verilmiştir (Wilkens, 2021, s. 49). Diğer tarihî Türk lehçelerinde karşımıza çıkmayan sözcük Mançu-Qing sülalesi döneminde Qianlong Han'ın emriyle düzenlenen Beş Dilli Sözlük'te tespit edilmiştir. Sözlükte 按察使 sözcüğüne *ahtarıp kıynaduğan beg* “soruşturup cezalandıran bey” açıklaması verilmiştir (BDS, 1957, s. 373). Bunlar hariç *ançaşı* ünvanına diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin hiçbirinde rastlanılmamıştır.

2. “Ançaşı” Ünvanının Çin'de Kurulan Hanedanlıklardaki Tarihçesi ve Uygur Sahasına Girişi

Ançaşı ünvanının Çince kaynaklarda Tang sülalesi döneminde (618-907) ortaya çıktığı⁵ ve bu ünvanı taşıyan memurların “*kurumlardaki iyi ve kötü işleri denetlemek, önerge ortaya koymak, halkın arz ve taleplerini üst kurumlara iletmek*” gibi görevlerinin bulunduğu kaydedilmiştir (Sun, 2015, s. 20). Tang döneminin ardından gelen Song döneminde (960-1279) ise Çince *ançaşı* sözcüğüne rastlanılmamıştır. Ancak bu dönemde memurları denetleyen, adli soruşturmalarda ilgilenen ve denetleme işlerinden sorumlu olan farklı adlarla adlandırılan görevlilerin bulunduğu bilinmektedir (Sun, 2015, s. 21). Jin sülalesi döneminde (1115-1234) ise *ançaşı* ünvanının

- 1 Moğol-Yuan sülalesi döneminde *dao* olarak adlandırılan idari birimlerde tesis edilen bir kurumdur. Bu kurumun başında 宣慰使 “Xuan Wei Shi” olarak adlandırılan iki görevli bulunmuş, bu ikinci dereceden bir rütbedir. İngilizcesi *Pacification Commission* “Uzlaştırma Komisyonu” şeklindedir. (Bk. Hucker, 1985, s. 251. No. 2682).
- 2 İlk zamanlarda Mareşal garnizonu anlamında kullanılan sözcük, Moğol-Yuan sülalesi dönemine de kullanılmıştır. İngilizcesi *Military Command* “Askeri Komutan” şeklindedir (Bk. Hucker, 1985, s. 597. No. 8245).
- 3 Liao sülalesi döneminden itibaren kullanılan bir ünvardır. Moğol-Yuan sülalesi döneminde baş askeri komutanın başında bulunduğu bir idari kurumdur. İngilizcesi *Chief Military Command* “Askeri Başkomutan” şeklindedir (Bk. Hucker, 1985, s. 546, No. 7337).
- 4 Çince *按察使* *àn ch'á shih* sözcüğünün türevleri arasında *按察副使* *ancha fushi* “müfettiş yardımcısı” ve *按察司* *ancha si* “teftiş kurumu” sözcükleri de geçmektedir (Hucker, 1985, s. 103, No.13).
- 5 Seyyar Denetleme Memuru (Xuncha Shi 巡查使, bk. Hucker, 1985, s. 103, No.13), Asayiş Görevlisi (Anfu Shi 安抚使, bk. Hucker, 1985, s.104, No. 17), Uzlaştırma Memuru (Cun Fushi 存抚使) gibi ünvanların da *ançaşı*'ye benzer anlamlarda kullanıldığı görülmüştür (Sun, 2015, s. 20)

yerel yönetimde oldukça işlek olduğu görülmüştür. Buna rağmen bu ünvanın görev alanı net olarak belirlenememiştir (Sun, 2015, s. 21).

Moğol-Yuan sülalesi döneminde ise *ançashi* ünvanı yerel yönetimde kullanılan ünvanlardan biri olmuştur. Moğol-Yuan sülalesi döneminde denetleme kurumları (adli kurumlar) hiyerarşik bakımdan Merkezi Yüksek Teftiş Kurumu⁶ (御史台 Yushi Tai), Bölgesel Denetleme Kurumu⁷ (行御史台 Xing Yushi Tai) ve Yerel Denetleme Bürosu (提刑按察司 Tixing Ancha Si) olmak üzere üç farklı sınıfa ayrılmıştır. Yerel Denetleme Bürosu⁸ ise Merkezi Yüksek Teftiş Kurumu'nun kurulmasından bir yıl sonra (1268 yılında) tesis edilmiştir. Yerel Denetleme Bürosu ilk başlarda yerel yönetim birimlerinden biri olan *dao*'ların (道dao⁹) dördünde tesis edilmiş ve sonraki yıllarda sayısı çoğalarak yirmi dörde ulaşmıştır (Wang, 2013, s.6). Yerel Denetleme Büroları ise eyaletlerin alt birimi olan yol (路lu), kasaba (府fu), il (州zhou) ve ilçeleri (xian县) denetlemekten sorumlu olmuşlardır (Wang, 2013, s. 6 -7). Her bir *dao*'a genellikle 6 denetleme memuru atanmış; bunlardan ikisi baş denetleme memuru, ikisi yardımcı denetleme memuru (按察副使 ancha fu shi) ve geri kalan ikisi de asistan (佾事qian shi) olarak görev yapmıştır. Bu kurumlara tayin edilen memurlar arasında Moğollar başı çekmiş ve Semular (色目人) ile Hanlılar (汉人) ancak yardımcı görevlere atanabilmişlerdir. Güneyliler (南人) ise bu kurumlarda vazifeye tayin edilememiştir (Wang, 2013, s. 6). Moğol-Yuan döneminde yerel denetleme memurları olan *ançashi*'lerin görev alanlarının oldukça geniş olduğu tespit edilmiştir. Yerel Denetleme Bürosu'ndaki görevli memurlar ise memurlar arasındaki yasa dışı uygulamaları denetleme, suçluları sorgulama, suçluların sorgulanmasının yasalara uygun olup

- 6 Moğol-Yuan sülalesi döneminde (1206-1368), özellikle Kubilay Han Çin'i egemenliği altına aldıktan sonra Çin'de üç temel devlet organı kurulmuştur. Bunlardan biri de görevler ve imparator buyruklarının yerine getirilip getirilmediğini denetleyen Sansür Kurumu olarak bilinen (Alan ve Kemalöglü, 2016, s. 48) Merkezi Yüksek Teftiş Kurumu idi. Bu kurum Zhiyuan'ın 15. yılında (1268 yılında) tesis edilmiştir (Zhou, 1987, s. 101). Merkezi Yüksek Teftiş Kurumu olan Yushi Tai (御史台), İç Denetleme Kurumu (Nei Tai 内台) olarak; Moğol-Yuan sülalesinin diğer idari birimlerde tesis ettiği bölgesel denetleme kurumları ise Dış Denetleme Kurumu (Wai Tai 外台) olarak adlandırılmıştır (Sun, 2015, s. 21). Merkezi Yüksek Teftiş Kurumu (Yushi Tai 御史台) başkentteki merkezi kurumları, Henan, Liaoyang gibi eyaletleri, Shandong'un doğusu ve batısını, Hedong Shanxi, Yannan Hebei, Jaingbei Henan, Shannan Jiangbei, Huaixi Jiangbei, Jiangbei Huaidong, Shanbei Liaodong gibi sekiz farklı *dao*'larda bulunan Yerel Denetleme Bürolarını (提刑按察司 Tixing Ancha Si) denetlemekten sorumluydu (Wang, 2013, s. 6-7).
- 7 Merkezi Yüksek Teftiş Kurumunun bir alt birimi, Bölgesel Denetleme Kurumudur. Moğol-Yuan sülalesi döneminde dört farklı Bölgesel Denetleme Kurumu (地方行御史台 Di fang Xing Yushi Tai) tesis edilmiştir. Bunlar; Jiannan Bölgesel Denetleme Kurumu (江南行御史台 Jiangnan Xing Xing Yushi Tai), Hexi Bölgesel Denetleme Kurumu (河西行御史台 Hexi Xing Yushi Tai), Yunnan Bölgesel Denetleme Kurumu (云南行御史台 Yunnan Xing Yushi Tai) ve Shanxi Bölgesel Denetleme Kurumu (陕西行御史台 Shanxi Xing Yushi Tai) olarak adlandırılmışlardır (Wang, 2013, s.6). Tarihî süreç içerisinde sadece Jiannan Denetleme Kurumu ve Shanxi Denetleme Kurumu kalmış, bunlar sırayla Güney Denetleme Kurumu (南台 Nan Tai) ve Batı Denetleme Kurumu (西台 Xi Tai) olarak adlandırılmıştır (Wang, 2013, s. 6). Bölgesel denetleme kurumlarından olan Shanxi bölgesel denetleme kurumu ise Shanxi, Gansu, Sichuan ve Yunnan gibi eyaletleri denetlerken; Jiannan bölgesel denetleme kurumu ise Zhejiang, Jiangxi, Huguang ve on *dao*'da bulunan yerel denetleme bürolarını denetlemekten sorumluydu (Wang, 2013, s. 6-7).
- 8 Yerel Denetleme Bürosu olan Tixing Ancha Si (提刑按察司) adı kısaltılarak Ancha Si (按察) olarak da adlandırılmış ve Zhiyuan'ın 28. yılı (1291 yılında) ikinci ayda Yerel Denetleme Bürosu olan Tixing Ancha Si'nin adı Suzheng Jianfang si (肃政廉访司) olarak değiştirilmiştir (Sun, 2015, s. 22).
- 9 *Dao* olarak bilinen idari birimin kullanımıyla ilgili olarak bk. Hucker, 1985, s. 487, No. 6306.

olmadığını denetleme, imparatorluk sınavlarına nezaret etme, doğal afetlerle mücadele etme ve tarım işlerinin idaresine yardım etme gibi çeşitli görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu olmuşlardır (Wang, 2013, s. 1).

Moğol-Yuan sülalesi döneminde Yerel Denetleme Büroları olan *ançasi*'lerin Uygurların yaşadığı Koço bölgesinde de tesis edildiği bilinmektedir. *Yuan Yıllığı*'ndaki bilgilere göre Kubilay Han'ın emriyle Zhiyuan'ın 15. yılı (1278 yılında) Karakoço'da Tixing Ancha Si (提刑按察司) olarak bilinen Yerel Denetleme Bürosu kurulmuştur (Song 1976, s. 204). Büyük Kağan Möngke'nin ölümünden sonra Koço bölgesi, Moğol şehzadelerinin savaş alanına dönmüş, savaştan kaçan Uygurlar ve İdikut ailesinin üyeleri Yong Chang'a (Bugünkü Gansu'nun Yongchang eyaleti) yerleşmiştir (Jia, 2002, s. 16). Böylece Koço'da tesis edilen Yerel Denetleme Bürosu işlevsiz hâle gelmiş ve 1281 yılında resmî olarak iptal edilmiştir (Song, 1976, s. 231). Sonra Uygur nüfusunun yoğun olarak yerleştiği Hexi bölgesinde Zhiyuan'ın 19. yılı (1282 yılında) Hexi Bölgesel Denetleme Bürosu (Hexi Xing Yushi Tai 河西行御史台) tesis edilmiş ve Beşbalık Garnizonu'nun valisi Abishiha (阿必失哈) denetleme amiri olarak vazifeye tayin edilmiştir (Song, 1976, s. 241; Shang, 2001, s. 34). Hexi Bölgesel Denetleme Kurumu ise Uygur nüfusunu denetleyen bir kurum idi (Shang, 2001, s. 34). Ancak bu kurum, geçici bir kurum olup 1283 yılının üçüncü ayında iptal edilmiş (Song, 1976, s. 251) ve Hexi'nin Longyou bölgesinde bulunan denetleme bürosu, Hexi Bölgesel Denetleme Bürosu'nun yerini almıştır (Shang, 2001, s. 34).

Ançaşı sözcüğü, aşağıdaki Uygur sivil belgesinde geçmektedir:

luu yıl sekizinci ay altı otuz-ka men şivsay tayşı (2) uluğ suu-ka buyanı tegzün anta basa ini oğul-lar-ka buyanı tezgün basa koço il (3) begd-leriñe ançaşı-lar-ka şazin ayğuçı-ka şazin uluğ-lariña il-ke bodun-ka(4) kıvrağ-ka alku tınlıg uğuş-ıña anta basa bahşım uluğ-um kev bahşı-ka (5) menniñ öz bodum-ka kişim-ke oğlan-larım-ka basa esen toğrul turmuş tutuñ (6)aday tutuñ ögrünç kız başak-a başlap uruğ-ka kadaş-ka buyanı tegzün (7) tip menniñ padır-ta şükün-te kazğanmış negü kim-ni satıp yulup koço-takı (8) aday tutuñ-nuñ pintuñ atlg kırk yaşlıg kıday oğlan-ın nom bitig (9) bilir üçün tokuz yastuğ çao birip yulup altım men şivsay tayşı-ka kişim-(10) ke uluğ oğul bolup evim-ni bark-ım-nı igilep asırap yorizun biz munta soñ (11) ölser şinkin sin-in başlap oğlan-larım birle evim-ni tutup ayıtışıp (12) keñeşip yorizun-lar oğlan-larım birle şığuşu yaraşu umasar pintuñ evim-teki (13) negü-ke kim-ke katılmadin öz bodı örü tağ-ka kodı kum-ka brsar tört yol-ı (14) boş bolzun bu bitig-teki söz-tin öñi bolsar-biz (15) uluğ suu-ka bir altun yastuğ aka ini tegid-ler birer kümüñ yastuğ iduk-kut-ka (16) bir ystuk şazin ayğuçı-ka bir at kızgıt ödünüp sözleri yorımızun.

“Ejderha yılı sekizinci ayın 26. gününde ben Şivsay Tayşı, yüce majestelerine sevabı ulaşsın; ondan sonra ağabeyine, küçük erkek kardeşine; ondan sonra oğullarına sevabı ulaşsın, sonra Koço ülkesinin beylerine, müfettişlerine, öğreti üstadına, öğreti büyüklerine, ülkeye, halka, cemaate bütün canlılara, daha sonra bahşım,

büyüğüm usta öğretmene, benim kendi boyuma, eşime, oğullarıma, sonra Esen Togrul Turmuş Tutung, Aday Tutung, Öğrünç Kız Başaka başta olmak üzere soyuma, akrabaya sevabı ulaşsın diye benim elimde avucumda kazanmış neyim varsa satıp Koço'daki Aday Tutung'un Pintung adlı, kırk yaşındaki Kiday erkek kölesini öğretti bildiği için dokuz yastık çav verip satın aldım. Ben Şıvsay Tayşı'ya ve eşime büyük oğul olup evime barkıma sahip çıkıp yönetsin. Biz bundan sonra ölürsek Şinking, Sin başta olmak üzere oğlanlarım ile konuşarak anlaşıp idare etsinler. Oğlanlarım ile anlaşamazsa Pintung evimdeki kimseye karışmadan kendi yoluna gitsin. Bu belgedeki söylenenlerden farklı olursa, yüce majesteye bir altın yastuk, ağabey, erkek kardeş şehzadelere birer gümüş yastuk, İdikut'a bir yastuk, din üstadına bir at ceza vererek sözleri geçmesin." (YAM, s. 130; JW-Li, s. 37; Sayit-Yüsüp, s. 308; Keskin, s. 210-212).

Yukarıdaki belgeye bakıldığında *ançışı* ünvanı sevap tevcih edilen yöneticilerle birlikte sıralanmıştır.

Moğol-Yuan sülalesinin ardından gelen Ming sülalesi döneminde (1368-1644) Denetleme Bürosu'nun artık yerel bir denetleme kurumu olmadığı ve Ming sülalesinin idari yapılanmasına uygun olarak üst düzey bir adli kurum olduğu kaydedilmiştir.¹⁰ Mançu-Qing sülalesi (1644-1911) döneminde ise *ançışı* ünvanını taşıyan memurlar, dönemlere göre farklı görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu olmuşlardır. Mançu-Qing sülalesinin erken ve orta dönemlerinde bölgesel idarî birimlerden olan eyaletlerde (sheng省) görevli olan denetleme memurları, hiyerarşik açıdan askerî ve sivil yöneticilerin ardından gelen önemli bir yetkiye sahip olmuştur.¹¹ *Ançışı*'ler bu dönemde *kasaba ve köylerdeki nüfusu kontrol etme, hırsızları tutuklama, toplumsal düzeni sağlama, halk arasında ortaya çıkan farklı tarikatları ve inançları yasaklama, kumarı ve sapık davranışları yasaklama gibi çeşitli görevlerin icra edilmesinden sorumlu* olmuşlardır (Sun ve Gao, 2016, s. 70-71). Mançu-Qing hanedanının son dönemlerinde (1840 yılından sonra) ise hanedanlığın dış ülkelerle ilişkiler kurması, hanedanlığın sınır bölgelerinin ve deniz kıyılarındaki bölgelerinin yabancı ülkelerin işgaline uğraması, üstelik hanedanlığın bazı

10 Ming Sülalesi döneminde (1368-1644) Moğol-Yuan Sülalesi döneminde tesis edilen eyalet (sheng省) idari birimini ortadan kaldırmış; idari, adli ve askerî işlerin birbirinden ayrıldığı Vilayet Yönetim Kurulu (Chengxuan Bu Zheng Shi Si承宣布政使司, bk. Hucker, 1985, s. 391, No. 4770), Cezai Uygulamaları Denetleme Bürosu (Tixing Ancha Shi Si提刑按察使司), Askerî Komutanlık (Du Zhihui Shi Si都指挥使司, bk. Hucker, 1985, s. 159, No. 1001) olmak üzere üç farklı kurum tesis edilmiştir (Sun, 2015, s. 22). Bu kurumların başında bulunan Vilayet yöneticisi (布政使), Denetleme memuru (刑按察使), Komutan (都指挥使) gibi memurlar hiyerarşik açıdan birbirine bağlı değillerdi ve hepsi kendi yetki alanları içerisinde görevlerini icra ederlerdi hem de sadece padişaha bağlıydı, ondan emirler alırdı (Sun, 2015, s. 22). Bu dönemde Ceza Uygulamalarını Denetleme memurlarının Ming yasalarına göre şikâyet ve arz işlerini, yolsuzlukları, sahtekârlıkları, hataları (suçları) denetleme; Kasaba ve ilçelerde bulunan idari kurumlardaki resmi evrakları inceleme ve alt kurumların sorgulamasını denetleme; İmparatorluk sınavları ve yerel memurları denetleme; zenginleri ve zorbaları dizginleme, mağdur olan halkı teskin etme; askerî komutanlık okulunu denetleme, yerel sınavları denetleme; askerî donanımları düzenleme, tarım arazilerini genişletme, tuz vergisi toplama, su inşaatı işlerini yürütme gibi oldukça farklı görevlerin uygulanmasını denetlemekten sorumlu olmuştur. (Gao, 1992, s. 93-94).

11 Ayrıca Mançu-Qing sülalesinin idaresi altında bulunan on sekiz eyaletin her birinde birer denetleme memurunun bulunduğu kaydedilmiştir (Shen, 2017, s. 4).

eşitsiz anlaşmaları imzalamaya mecbur kalması gibi çeşitli nedenlerden ötürü (Sun, 2015, s. 23) Mançu-Qing hanedanlığının son dönemlerinde *ançaşı* ünvanı daha önceki dönemlerdeki denetleyici, kontrol edici mekanizmasından uzaklaşarak hanedanlığın sınırları içerisinde bulunan yabancıların dava işlerinin yürütülmesinden, dış ülkelerden gelen misyonerlerin, elçiliklerin ve konsoloslukların denetlenmesinden sorumlu olmuştur (Sun ve Gao, 2013, s. 17).

Sonuç

“Denetçi, teftiş eden, müfettiş” anlamına gelen *ançaşı* ünvanı Uygur sivil belgelerinde sadece bir kere tespit edilmiştir. Bu ünvanın kökeni Çincedir. Tarihî kayıtlardan tespit edildiğine göre *ançaşı* ünvanı ilk defa Çin’de kurulan hanedanlıklardan biri olan Tang sülalesi (618-907) döneminde ortaya çıkmış ve Mançu-Qing sülalesi (1644-1912) ortadan kalkana kadar kullanımını sürdürmüştür. *Yuan Yıllığı*’ndaki bilgilerden anlaşıldığına göre Uygur nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Koço ve Hexi bölgesinde Moğol döneminde *ançaşı* “Yerel Denetleme Kurumları” tesis edilmiş ve bu kurumun başına *ançaşı* “Yerel Denetleme Memurları” atanmıştır. Büyük bir kısmı Moğol-Yuan sülalesi dönemine ait olduğu düşünülen Uygur sivil belgelerinde *ançaşı* ünvanı taşıyan memurların görevlerini ve yetki alanlarını tam olarak belirlemek mümkün olmamaktadır. *Yuan Yıllığı*nda geçen bilgilere bakıldığında Koço ve Hexi bölgesine atanan *ançaşı*’lerin de diğer idari birimlerde olduğu gibi memurlar arasındaki yasa dışı uygulamaları denetleme, suçluları sorgulama, ceza yasalarının uygulanıp uygulanmadığı denetleme, imparatorluk sınavlarına nezaret etme, doğal afetlerle mücadele etme ve tarım işlerinin yönetimine yardım etme gibi çeşitli görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu oldukları düşünülebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Alan, H; Kemaloğlu, İ. (2006). *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizoğulları*. Ankara: Ötüken Neşriyatı.

Allsen, T. T. (1983). The Yuan Dynasty and Uighurs of Turfan in the 13th Century. (Ed.) M. Rossabi, *China among Equals: The Middle Kingdom and its Neighbors. 10th-14th Century* içinde (s.243-280). Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.

Brose, M. C. (2002). Moğol Hâkimiyeti Altında Uygurlar. *Türkler Ansiklopedisi*, 2. cilt. s. 434-444. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Chen L. (2010). 元代地方監察法制研究 Yuandai Difang Jiancha Fazhi Yanjiu (Yuan Sülalesi Dönemindeki Yerel Denetleme Uygulaması Üzerine Araştırma). (Yüksek Lisans Tezi). Hunan: Xiangtan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Ünvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gao, Ch. (1992). 论明代的提刑按察使司Lun Mingdai de Tixing Ancha Shi Si (Ming Sülalesi Dönemindeki Ceza Uygulamaları Denetleme Kurumu Üzerine Araştırma). *Jinyang Xuekan* 3, 92-97.
- Hucker, C. O. (1985). *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*. Taipei: Southern Materials Center.
- Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon, (1957). 五体清文鉴Wuti Qingwen Jian (Beş Dilli Mançuca Sözlük). Pekin: Milletler Neşriyatı. **(BDS)**
- Jia, C. (2002). 元代畏吾儿迁居永昌事迹Yuandai Weiwu'er Qianju Yongchang Shiji (Yuan Sülalesi Döneminde Uygurların Yongchang'a Göç Etme Süreçleri). *Xiyu Yanjiu* 4, 16-20.
- Li, J. (1996). 吐鲁番回鹘文社会经济文书研究Tulufan Huihuwen Shehui Jingji Wenshu Yanjiu (Turfan Uygurlarının Sosyal ve İktisadi Vesikaları Üzerine Bir Araştırma). Urumçi: Xinjiang Renmin Chubanshe. **(JW-Li)**.
- Özyetgin, A. M. (2005). Eski Türklerde Haberleşme ve Posta Teşkilatı. *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler* kitabı içinde (s. 209-224). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tian, W. (1994). 元代新疆的站赤研究Yuandai Xinjiang de Zhanchi Yanjiu (Yuan Sülalesi Döneminde Şıncang'daki Posta İstasyonları Üzerinde Araştırma). *Zhongguo Bianjiang Shidi Yanjiu*, 1, 30-35.
- Tian, W. (2002). 试论元朝对畏吾儿地区的军政管理形式及变化 Shilun Yuanchao dui Weiwu'er Diqiu de Junzheng Guanli Xingshi ji Bianhua (Yuan Sülalesinin Batı Bölgelerindeki Askeri ve Siyasi Yönetim Şekli ve Değişimi Üzerinde Bir Deneme). *Minzu Yanjiu*, 6, 79-85.
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Zentralasien. II: Nomina – Pronomina – Partikeln. Teil 1: a – asvık. Neubearbeitung. Stuttgart. **(UWb.)**
- Sayit, M; Yüsup, İ. (2000). *Kadimki Uygur Yezikidiki Vesikalar* (Eski Uygurca Vesikalar), Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı. **(Sayit-Yüsup)**
- Shang, Y. (2001). 试论元朝政府对畏吾儿地区的统治Shilun Yuanchao Zhongyang Zhengfu dui Wei'wu'er Diqiu de Tongzhi (Yuan Sülalesi Merkezi Hükümetinin Uygur Bölgesi İdaresi Üzerine). *Zhongguo Bianjiang Shidi Yanjiu* 1, 29-36.
- Shen, B. (2017). 清代提刑按察使研究Qingdai Tixing Ancha Shi Yanjiu (Qing Sülalesi Dönemindeki Denetleme Memurları Üzerine İnceleme). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Lanzhou: Lanzhou Üniversitesi.
- Song L. (1976). 元史. 世祖纪Yuanshi-Shizu Ji (Yuan Tarihi-Shizu Biyografisi). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Sun, H. (2015). 略论按察使的演变Luelun Ancha Shi de Yanbian (Denetleme Memurları Ünvanının Değişimi Üzerine). *Jiangsu Keji Daxue Xuebao*, 1, 20-25.
- Sun, H.; Gao, T. (2016). 按察使与清代社会治安Ancha Shi yu Qingdai Shehui Zhi'an (Denetleme Memurları ve Qing Sülalesi Dönemindeki Sosyal Güvenlik). *Chengshi Xuekan* 4, 71-75.
- Sun, H.; Gao, T. (2013). 按察使与晚清省级外交机关的演化Ancha Shi yu Wanqing Shengji Waijiao Jiguan de Yanhua (Denetleme Memurları ve Qing Sülalesinin Geç Dönemindeki Diplomasi Kurumlarının Değişimi Üzerine). *Jiangsu Keji Daxue Xuebao* 1, 12-17.
- Wang, Y. (2013). 元代提刑按察司制度研究Yuandai Tixing Ancha Si Zhidu Yanjiu (Yuan Sülalesi Dönemindeki Denetleme Kurumu Uygulaması Üzerine Araştırma). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İç Moğolistan: İç Moğolistan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yüksek Lisans Eğitimi Merkezi.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*, Universitätsverlag Göttingen. <https://univerlag.uni->

goettingen.de/bitstream/handle/3/isbn-978-3-86395-481-9/Wilkens_handwoerterbuch.pdf?sequence=4&
[Erişim Tarihi: 22.07.2024]

Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*. Hrsg. von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umera und Takao Moriyasu. 1-3. Osaka. (YAM)

Zhang, L. (1988). 论述蒙元时期的畏吾儿 Lunshu Mengyuan Shiqi de Weiwu'er (Moğol-Yuan Dönemindeki Uygurlar Üzerine). *Xibei Minzu Yanjiu* 1, 155-167.

Zhou, J. (1987). 论元朝监察制度的特点 Yuanchao Jiancha Zhidu de Tedian (Yuan Sülalesi Dönemindeki Denetleme Uygulamasının Özellikleri), *Zhongguo Renmin Daxue* (3), 101 -112.